

9-10-2019

CONTRAST ANALYSIS OF SYNTACTIC LAYER UNITS

Sohiba Mukhtoralievna Zokirova
Fergana State University PhD in philology's

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Zokirova, Sohiba Mukhtoralievna (2019) "CONTRAST ANALYSIS OF SYNTACTIC LAYER UNITS," *Scientific Bulletin of Namangan State University*. Vol. 1 : Iss. 8 , Article 48.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss8/48>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

CONTRAST ANALYSIS OF SYNTACTIC LAYER UNITS

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

СИНТАКТИК САТҲ БИРЛИКЛАРИНИНГ КОНТРАСТИВ ТАҲЛИЛИ

Зокирова Соҳиба Мухторалиевна

Фарғона давлат университети Филология фанлари бўйича PhD

Аннотация: Мақолада контрастив лингвистика доирасида тиллардаги синтактик сатҳ бирликларининг қиёслаш тамойилларига тўхталинган. Асос сифатида сўз бирикмаси, содда гап ва қўшма гапларнинг структур схемалари олинган. Шунингдек, монопредикатив ва полипредикатив структураларни семантик эталон сифатида ажратишга ҳам алоҳида эътибор берилган.

Калит сўзлар: контрастив лингвистика, сўз бирикмаси, гап структураси, матн, актуал бўлиши, монопредикативлик, полипредикативлик.

КОНТРАСТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЕДИНИЦ СИНТАКСИЧЕСКОГО СЛОЯ

Зокирова Соҳиба Мухторалиевна

Ферганский государственный университет PhD по филологическим наукам

Аннотация: В статье рассматриваются принципы сравнения синтаксических единиц языков в контексте контрастивной лингвистики. В качестве основы взяты структурные схемы словарного запаса, простые и сложные предложения. Также особое внимание уделено разделению монопредикативных и полипредикативных структур как семантических стандартов.

Ключевые слова: контрастивная лингвистика, словосочетания, структура предложения, текст, актуальное членение, монопредикативность, полипредикативность.

CONTRAST ANALYSIS OF SYNTACTIC LAYER UNITS

Zokirova Sohiba Mukhtoraliyevna

Fergana State University PhD in philology's

Abstract: The article discusses the principles of comparing the syntactic units of languages in the context of contrastive linguistics. Structural schemes of vocabulary, simple sentences and joint sentences are taken as a basis. Special attention is also paid to the separation of monopredicative and polypredicative structures as semantic standards.

Keywords: contrastive linguistics, combination of words, supply structure, text, thematic unit, monopredicatability, polypredicativity.

Тилларнинг контраст тасвирида синтактик сатҳ алоҳида ўрин эгаллайди. Бу фақат тилнинг энг муҳим комуникатив бирлиги саналган гап синтактик сатҳнинг асосий бирлиги эканлиги билан белгиланмайди. Балки шаклий структур жиҳат билан боғлиқ тиллараро фарқларни ўрнатиш мураккаблигида ҳам кўринади.

Шубҳасиз, сўз бирикмаси ва гап структураси у ёки бу тилнинг грамматик тузилишидаги муҳим жиҳатини ўзида касб этади. Тилларнинг контрастив таҳлилида мазкур синтактик бирликлар тузилишининг турли моделлари синтактик тизимларни контраст ўрганилиши асосини ташкил қилади.

Ўзбек тилшунослигида синтаксис соҳасида контрастив изланишлар бошланғич нуқтада турибди. Синтактик сатҳда чоғиштириш учун эталон юзада жойлашган эмас. Нутқий жараёнда фикрни шакллантирадиган мураккаб ва кўп миқдордаги сўз шакллари кетма-кетлигининг юзага келиши натижасида уларни таржима эквиваленти билан тўғридан-тўғри чоғиштириш қийин кечади. Бунда ҳар бир тушунча ўзининг махсус таржима эквивалентига эга эканлигини инобатга олиш керак. Шунинг учун уларни чоғиштириш ниҳоятда кенгайиб боради.

Бир оиллага мансуб тилларда синтактик сатҳ бирликлари асосан бир моделда, бир қолипда эканлиги боис, мазкур сатҳда фарқли жиҳатлар жуда кам учрайди. «Қариндош тилларда сўзларнинг бирикиши, гап типларида асосан ўхшаш томонлар бўлиши билан бирга, қисман ноўхшаш томонлар ҳам бўлиши мумкин. Аммо қардош бўлмаган тил оиласига мансуб тилларда синтактик сатҳда, асосан, ноўхшаш томонлар кўп учрайди [1, 46]».

Контрастив синтаксисни яратишдаги энг катта муаммо шундаки, «гап қийёслашнинг етарлича аниқ ва қатъий бирлиги бўла олмайди. Турли структурага эга бўлган тилларда гапнинг ҳатто асосий хусусиятлари ҳамда субъект ва предикат муносабатларининг грамматик ифодаси типи ҳам сезиларли даражада фарқли бўлиши мумкин [2, 89]». Дунё олимлар тилларни контрастив жиҳатдан ўрганишнинг эталони бўлиши мумкин бўлган синтактик асосни узоқ вақт излашди. Ҳозирги пайтга келиб бу асос топилди, дейиш мумкин. Бу – сўз бирикмаси, содда гап ва қўшма гапнинг структур схемаси ёки модели.

Тобе алоқа ёрдамида ҳосил бўлган икки таркибли бирикма уларнинг ўзаро алоқасидан келиб чиқиб, қуйидагича шарҳланиши мумкин: 1) синтактик муносабатлар характерига кўра: атрибутив муносабат [аниқловчи+аниқланмиш], объектив муносабат [тўлдирувчи+тўлдирилмиш], релятив муносабат [ҳол+ҳолланмиш], оппозитив муносабат [изоҳловчи+изоҳланмиш]; 2) синтактик муносабатнинг ифодаланиш усулига кўра: мослашув, бошқарув, битишув; 3) бош сўзга нисбаттан тобе сўзнинг жойлашиш ўрнига кўра: препозиция ва постпозицияда.

Мазкур мезонларнинг тизим сифатида олинган мувофиқлиги «эталон сифатида олинган сўз бирикмаси тури» таърифи асосига қўйиш мумкин бўлган мустаҳкам белгилар мажмуини ташкил қилади.

Сўз бирикмалари структурасини морфологик категориялар ва тил луғат таркибининг лексик–грамматик таснифига асосланиб таҳлил қилиш мумкин бўлади [2, 89].

[N + N] бирикувидан тузилган сўз бирикмалари муайян предметнинг қандай материалдан ясалганлиги (*олтин қалам, тахта кўприк*); бир предметнинг бошқасига қарашлилиги (*болалар богчаси, Шодиянинг китоби*); бутун-бўлак муносабати (*кўйлакнинг тугмаси, китобнинг муқоваси*); сабаб-натижа муносабати (*эътиборсизлик натижаси, жаҳлнинг оқибати*); тур-жинс муносабати (*шернинг ургочиси, туяқушнинг модаси*); шахс ёки нарса-буюмнинг сифати, хусусияти (*Мубинанинг меҳнатсеварлиги, уйнинг тозаллиги*) каби ўндан ортиқ маъноларни ифодалашга хизмат қилади. Бундай бирикувли сўз бирикмалари рус тилида [именительный падеж + родительный падеж] қолипида тузилган бирикмаларга тўғри келади: *книга брата, карандаш*

Махмуда каби. Демак, рус тилида отга от эргашганда тобе от иккинчи ўринда родительный падеж шаклида келади.

Бироқ структур схеманинг санаб чиқилиши, фикрдан уларни ажратиб олиш методикаси, сўзларнинг лексик мазмунидан узоқлашиш даражаси ва бошқалар ҳали-ҳануз мавҳум. Шунинг учун ҳозирги кунда контрастив синтаксисда изланиш олиб боришнинг асоси эталонлар топиш ва принципиал назарий масалаларни ҳал этишга қаратилган бўлиши керак. Бундай ёндашув М.И.Черемисина ва Т.А.Колосованинг изланишларида кузатилади. Муаллифлар чоғиштирилаётган тилларда фикр ифодасининг структур асосига нисбатан монопредикатив ва полипредикатив структураларни семантик эталон сифатида ажратишади [4].

Бу ёндашувни аниқ бир мисол билан кўрсатиб ўтамиз. В.Ю.Копров инглиз ва рус тилларидаги субъектнинг объектга аниқ жисмоний таъсир ўтказишини билдирган конструкцияларни ўрганган [3]. Натижада бу каби структуралар рус тилида олтига, инглиз тилида эса учта эканлиги аниқ бўлди.

Конструкция тури		Тиллар		
		Рус тили	Инглиз тили	Ўзбек тили
Шахсий фаоллик ва нофаолликка кўра	Шахсий фаоллик	Мальчик сломал игрушку	The boy broke the toy	Бола ўйинчоқни бузди
	Икки таркибли шахсий нофаоллик	Игрушка сломана	The toy was broken	Ўйинчоқ бузуқ
	Уч таркибли шахсий нофаоллик	Игрушка сломана мальчиком	The toy was broken by the boy	Ўйинчоқ бола томонидан бузилди
Шахс ноаниқлигига кўра	Шахси ноаниқлик	Игрушку сломали	Х	Ўйинчоқни бузишди
	Икки таркибли шахси ноаниқлик	Улицу затопило	Х	Х
	Уч таркибли шахси ноаниқлик	Ветром сломало дерево	Х	Дарахт шамолда синди

Кўринадикки, кейинги учта структура инглиз тилида мавжуд эмас, бу эса мазкур тилда шахси номаълум ва шахсиз гапларни ўрганишда бир қанча қийинчиликларга олиб келади. Рус тилида ишлатиладиган охириги икки структур схема фақатгина табиат ҳодисаларининг объектга таъсирини кўрсатиши мумкин. Табиат ҳодисаларининг номи эса таркибдан осонгина тушиб қолади. Чунки

ҳаракатни билдираётган кесим ўзининг семемаси таркибида табиат ҳодисаси билан боғлиқлик семасига эга: (шамол) синдирди, (сув) чўқтирди, (қуёш) куйдирди ва шу кабилар.

Бизнингча, бундай ёндашувлар контрастив синтаксис шаклланишида яхши натижа беради, бироқ уни тўлиқ қамраб олиш учун синтактик семантика соҳасида қилиниши керак бўлган ишлар жуда кўп. Бу йўналишда ўзига хос синтактик эталонларни топиш зарур. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, турли тилларда бериладиган сўз бирикмаси, содда гап ва қўшма гап мазмуни структур схемалар билан бериладиган семантик универсалияларни аниқлаш керак бўлади.

Ҳар қандай тилнинг синтаксисиди сўз тартиби алоҳида ўринни эгаллайди. Сўз тартиби гап тузилишининг энг асосий жиҳатларидан биридир. Кўп ҳолларда у бошқа тил воситаларини тўлдириб келади, лекин ифода мазмуниниг шундай томонлари борки, улар биринчи ўринда сўз тартиби билан ифодаланади. Ўзбек ва инглиз тилларида сўз тартиби қуйидаги вазифаларни бажаради:

Структур-грамматик функция: сўзларнинг ўрни уларнинг гаптаги вазифасини белгилайди, ўрин гаптаги сўзларнинг синтактик алоқалари кўрсаткичи сифатида намоён бўлади. Масалан, ўзбек тилида сифат атрибутив аниқловчи ёки кесим вазифасида келганлигини ўрни белгилайди (*оқ девор – девор оқ*). Инглиз тилида гаптаги сўз тартиби вазифаси анча кенг. У қуйидаги грамматик ифода воситаси сифатида қўлланилади:

1) гап бўлаги. Эга ва воситасиз тўлдирувчини фақат сўз тартиби белгилайди. Pit see Maykl;

2) қўшма гап қисмлари ўртасидаги алоқа. Боғловчисиз гапта инверсия тобеликни ифодаловчи восита сифатида хизмат қилиши мумкин. Эртароқ келганида биз кинога борардик. If he came ealy, we shoud go to the cinema;

3) гапнинг турли комуникатив типларини (сўроқ, ундов гапларда инверсия)

Ўзбек тилида гапта сўз тартиби эркин бўлган ҳолда инглиз тилида қатъий. Инглиз тилида эга, кесим, воситасиз тўлдирувчининг гаптаги ўрни қатъий бўлганлиги сабабли назарий учраши мумкин бўлган уч таркибли гаптаги сўзлар тартиби қуйидагича амалга ошади.

Модель	Ўзбек тилида	Инглиз тилида
SVO	Аҳмад ўқияпти китобни	Ahmad is reading the book
VSO	Ўқияпти Аҳмад китобни	-
OSV	Китобни Аҳмад ўқияпти	-
SOV	Аҳмад китобни ўқияпти	-
VOS	Ўқияпти китобни Аҳмад	-
OVS	Китобни ўқияпти Аҳмад	-

Бўлишсиз гаплар таркибида ҳам бўлишсизликнинг ифодаланиши турлича бўлиши мумкин. Масалан, ўзбек тилида бир жумла таркибида бир неча бўлишсизлик қатнашган бир пайтда инглиз тилида фақатгина бир бўлишсизлик ифодаланиши мумкин.

Бир нечта бўлишсизлик

Мен ҳеч қачон Лондонда бўлмаганман.

Мен ҳеч кимни билмайман.

Битта бўлишсизлик

I have never been to London.

I know nobody.

Мен ҳеч қачон ҳеч кимга айтмайман.

I will *never* tell anybody.

От кесимли гаплар ифодаланишида аксарият ҳинд-европа тил оиласига кирувчи тилларда боғлама мавжуд. Бунга инглиз ва форс тилини мисол сифатида олишимиз мумкин, бироқ ўзбек тилида боғлама йўқ.

Мен – изланувчи.

I *am* a senior researcher.

Бугун ҳаво яхши.

The weather *is* a good today.

Биз – ўқитувчилар.

We *are* teachers

Матнни контрастив жиҳатдан ўрганиш имкониятлари, матн боғланганлиги, актуал бўлинишни ифодалаш воситалари, матн бирликларининг олдиндан мавжудлиги ёки пайдо бўлмаганлиги ёки ноаниқлиги ва яна бошқа категорияларини кўриб чиқиш масалалари ҳам майдонга келади. Бундан ташқари, матн категориясининг семантикаси, матн типлари ва уларнинг прагматик имкониятлари каби бундан-да мураккаброқ масалалар ҳам пайдо бўлиши мумкин.

Бугунги кунда контрастив йўналишдаги изланишлар давом этмоқда, соҳанинг назарий асослари ишлаб чиқилмоқда. Бундай тадқиқотлар ҳатто тилнинг ҳар бир сатҳида амалга оширилаётганлигини кўришимиз мумкин. Аммо таъкидлаш жоизки, барча сатҳларда ҳам тадқиқотларнинг олиб борилиши бир хил эмас. Масалан, лексик-фразеологик сатҳ чуқур ўрганилган бўлса, контрастив фонетика ва просодиялар бўйича ҳам муайян натижаларга эришилди. Сўз ясалиши, морфология, синтаксис тармоқларида, шунингдек, матнни контрастив ўрганиш бўйича эса эришилган натижаларни қониқарли деб бўлмайди. Уларни тўлиқ, кенг қамраб олиш хоҳ хусусий лингвистика соҳаси бўлсин, хоҳ умумий лингвистика бўлсин, соҳасининг келгусидаги муваффақиятлар сари йўл очади.

References:

1. Abdurahmonov G'. Rustamov A. Qadimgi turkiy til.–Toshkent, 1982.
2. Bushuy T.A., Safarov SH.S. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi – Toshkent: Fan, 2007
3. Копров V.YU. Выражение sub'ekтно-об'ектных отношений в современном русском языке. Metodicheskaya razrabotka. – Voronej, 1982.
4. СHeremisina M.I., Kolosova T.A. Ocherki po teorii slojnogo predlojeniya.– M.: URSS, 2010.